

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **«Образ людини в філософії Касіяна Саковича»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Ільченко Фаїна Андріївна

Керівник: Пастушенко Людмила Андріївна
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 20__ р.

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	С.3–6
РОЗДІЛ I. Касіян Сакович: мислитель, церковний та освітній діяч.....	С. 7–17
1.1. Сторінками духовної біографії К. Саковича.....	С. 7–10
1.2. Основні напрями творчості К. Саковича	С.11–17
РОЗДІЛ II. Філософське осмислення людини у творчості Касіяна Саковича.....	С. 18–37
2.1. Відображення ренесансного розуміння людини у працях К. Саковича.....	С.18–27
2.2. Тілесні та душевні виміри людського буття в рецепції К. Саковича.....	С.28–37
ВИСНОВКИ.....	С.38–39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	С.40–43

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним із основних завдань сучасної української історико-філософської науки є відтворення об'єктивної та цілісної картини становлення та розвитку філософської думки на українських теренах, виокремлення її основних тенденцій та характерних особливостей. З метою повноцінного розуміння вітчизняної філософії варто переосмислити значення доби, охарактеризованої як період українського Відродження, водночас науково значущі здобутки її окремих представників, серед яких чільне місце займає постать Касіяна Саковича (1578-1647). Попри те, що Касіян Сакович був одним із перших українських письменників-полемістів, праці якого мали значний відгук у тодішніх православному, уніатському та католицькому церковно-інтелектуальних колах, а його філософська, богословська творчість мали вагоме значення для філософського, освітянського, релігійного життя України XVII століття, багатозарова діяльність та творчий спадок цієї видатної постаті є недостатньо вивченою. Поза дослідницькою увагою ще й досі залишаються польськокомвні полемічні твори українського мислителя, але саме вони, на нашу думку, суттєво прояснюють еволюцію думок К. Саковича. Вартою дослідницької уваги є філософська складова спадщини К. Саковича, однією із основних інтенцій якої стало прагнення мислителя поширити філософсько-світоглядні гуманістичні ідеї західноєвропейського Відродження на українських теренах. Ця характерна риса філософії К. Саковича найяскравіше відображена у його роздумах про людину, її місця у духовному та природному світі та сенсу її існування.

Стан наукової розробки теми. К. Сакович був важливою фігурою релігійного, культурного та освітянського життя та яскравим представником богословської та релігійно-філософської думки на українських теренах у XVII ст. Його твори стали осердям запеклої конфесійної полеміки у тодішній вітчизняній богословській думці, що розвивалася крізь призму протистояння між православними і католицькими інтелектуальними силами.

Дослідницький інтерес до постаті К. Саковича виникає лише наприкінці

XIX—поч. XX ст. і пов'язаний із церковно-історичними студіями видатного історика, професора дореволюційної Київської духовної академії С. Голубєва, присвяченими добі Петра Могили¹. У радянській історіографії життя і творчість К. Саковича стали предметом зацікавлення лише наприкінці 1980-х рр., коли в рамках підготовленого Інститутом філософії проекту «Пам'ятки братських шкіл на Україні» (К., 1988) українською дослідницею Я. Стратій було вперше опубліковано в українському перекладі та оснащено примітками два найвідоміших філософських творів мислителя. Останні два десятиліття позначені зростанням дослідницького зацікавлення до життя та творчого доробку К. Саковича. Постаті вітчизняного мислителя присвячено монографічне дослідження А. Бичко і І. Бичко². З-поміж сучасних досліджень, у яких висвітлюються різноманітні аспекти творчого доробку К. Саковича, варто зазначити праці Б. Войтова, Н. Пумінової, Д. Ісіченко, М. Возняка. Біографічні відомості, перелік основних творів К. Саковича представлені у низці підготовлених українськими істориками філософії та істориками, літературознавцями (Я. Стратій, В. Шинкарук, О. Дзюба та ін.) енциклопедичних та біобібліографічних статей. У наукових студіях В. Литвинова, С. Йосипенко, О. Довгої, Л. Ушкалова, Г. Грабовича, Л. Семенюк висвітлюються окремі аспекти філософського, літературознавчого, богословського доробку К. Саковича в контексті інтелектуальних процесів та світоглядних орієнтирів його доби.

Водночас варто стверджувати про відсутність в сучасній українській історіографії цілісного та систематичного аналізу філософської складової спадщини К. Саковича, однією із пріоритетних проблем якої стало філософське осмислення людського буття. Це і обумовлює звернення в нашій

¹ Див.: Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования / С. Голубев : в 2 тт. – Т. 1. – К. : Тип. Г. Т. Горчак-Новицкого, 1883. – 559, 576 с. – Т. 2. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1898. – 524, 498 с. Його ж. «Лифос» - полемическое сочинение, вышедшее в типографии Киево-Печерской лавры в 1644 г. С возражениями и замечаниями Кассиана Саковича // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. IX. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, – 1893. – 147, 446 с.

² Див.: Бичко А. Світлотінь Касіяна (Калліста) Саковича. / А. Бичко, Б. Бичко. - К.: Український центр духовної культури, 2005. – 168 с.

роботі до аналізу саме антропологічної проблематики у філософській творчості К. Саковича, з'ясування її місця та значення у загальному розвитку вітчизняної філософської думки того часу.

Об'єктом дослідження є філософська спадщина українського мислителя Касіяна Саковича.

Предмет дослідження – проблема людини у філософії К. Саковича.

Мета дослідження – цілісний та структурований аналіз філософсько-антропологічних ідей К.Саковича.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання у роботі таких завдань:

- відтворити віхи життя К. Саковича;
- виокремити основні напрями творчості Касіяна Саковича;
- визначити вплив філософсько-світоглядних настанов європейського Відродження на формування філософсько-антропологічних поглядів К. Саковича;
- з'ясувати специфіку філософського осмислення людини у творчості К. Саковича;
- виокремити та проаналізувати філософсько-антропологічні ідеї К. Саковича;
- розкрити роль поглядів українського філософа у становленні антропологічної проблематики у вітчизняній філософській думці XVII ст.

Структура роботи.

Робота складається з двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У розділі I «*Касіян Сакович: мислитель, церковний та освітній діяч*» відтворено біографію вітчизняного мислителя, виокремлено та проаналізовано основні напрями його творчості.

У розділі II «*Філософське осмислення людини у творчості Касіяна Саковича*» висвітлено специфіку підходу українського мислителя до розуміння людини, виокремлено та проаналізовано його засадничі філософсько-

антропологічні погляди.

У висновках висвітлено основні результати роботи.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дослідження базується на методологічних принципах історичної реконструкції, системності, об'єктивності та толерантності. При аналізі текстів застосовано герменевтичні та компаративістичні методи.

Джерельна база дослідження. При відтворенні філософських поглядів об'єктом аналізу стали насамперед друковані твори К. Саковича – «Трактат про душу», «Арістотелівські проблеми або питання про природу людини», «Вірші на жалісний погреб» тощо. З метою розкриття неоднозначної суперечливої персону К. Саковича як релігійного діяча, теолога, полеміста, філософа, опрацьовано праці українських дослідників С. Голубєва, А. Бичко та І. Бичко, Д. Ісіченко.

З метою висвітлення впливу західноєвропейського Відродження на формування філософсько-антропологічних поглядів К. Саковича було опрацьовані дослідження В. Литвинова, Я. Стратій, В. Нічик, присвячені феномену українського Відродження. Задля відтворення ідейного контексту, в якому формувались погляди К. Саковича, автор звертався до творів сучасників мислителя, зокрема, П. Могили та Ст. Оріховського-Роксолана, а також до студій вітчизняного історика XIX - поч. XX ст. С. Голубєва, праць сучасних дослідників (Г. Грабовича, Л. Семенюк, О. Довгої, І. Ісіченко, Л. Ушкалова, Н. Яковенко, М. Ткачук).

Значну увагу було приділено дослідницькій літературі для розуміння філософсько-антропологічних поглядів К. Саковича (праці Б. Войтова, Н. Пумінової, Я. Стратій, В. Литвинова та ін).

РОЗДІЛ І.

Касіян Сакович: мислитель, церковний та освітній діяч

1.1. Сторінками духовної біографії К. Саковича

К. Сакович був шляхтичем, письменником, педагогом, філософом та церковним діячем Речі Посполитої. Його життєвий шлях відображає освітянські, культурно-просвітницькі, релігійні пошуки тодішньої української еліти в межах Польської держави. Касіян Сакович народився приблизно в 1578 році в містечку Потелич у сім'ї священника. Він отримав освіту в Замойській Академії, згодом вже у зрілому віці продовжив навчання в Люблінському університеті та Краківській Академії³. Освітні студії у європейських академічних закладах стимулювали його педагогічну діяльність – спочатку він навчав майбутнього київського воєводу Адама Кисіля, згодом став викладачем у Київській братській школі, та невдовзі навіть ректором у цій інституції. Релігійні мандрівки також стали частиною його життя, водночас виразною стороною оригінальної натури К. Саковича. Спочатку видатний церковний діяч пов'язав своє насичене подіями релігійне життя з Православною, потім – з Греко-католицькою (унійною)⁴, зрештою – з Римо-католицькою церквою. Конфесійна мінливість К. Саковича цілком укладалась у різноплановість тогочасного церковного життя та увиразнювала провідні тенденції релігійності на українських теренах. Для К. Саковича, як засвідчують його полемічні праці, зміна конфесії не стосувалась лише отриманого ним матеріального чи кар'єрного зиску, а була насамперед предметом переконання, його світоглядного-релігійного вибору. Так, К. Сакович помітив нестійкість православних догматів та прихильність до католицизму ще задовго до свого переходу в іншу конфесію, ймовірно, ще на початку 1620 років, коли він проживав у Кракові, одному із потужних центрів релігійного, культурного, освітянського життя Римо-католицької церкви. Там він вступає на служіння до

³ Див. : Пуминова Н. В. «Трактат о душе» Кассиана Саковича: на пересечении философских традиций / Н. Пуминова // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». 2018. – С. 317.

⁴ Див. : Сакович Касіян // Українська мала енциклопедія: у 8 т. - Буенос-Айрес, 1964. — Т. 7, кн. XIII. - С. 1661-1662.

уніатського єпископа Атанасія Крупецького, отримавши місце дяка при його кафедральному соборі. Противники Касіяна стверджували, що коли він жив при дворі зазначеного єпископа, його поведінка вирізнялась непристойністю не лише по відношенню до конфесійних опонентів - православних, а й взагалі з етичної точки зору.⁵ Однак, на нашу думку, ці вислови здаються дещо натягнутими, оскільки в разі також негативної репутації і якби його поведінка насправді відповідала усім злочинам, які йому приписували, К. Сакович навряд би зміг згодом здобути посаду ректора Києво-братської школи. Тривалість його перебування при дворі уніатського єпископа невідома. Водночас по приїзду до Києва у другій половині 1620 рр., К. Сакович ще зберігає відданість православ'ю, демонструючи це прийняттям чернецтва і перебуванням протягом чотирьох років на посаді ректора православної Києво-братської школи⁶. Про це свідчать видані в 1622 році «Вірші на жалісний погреб». Втім чотирьохрічне ректорство в братській школі було передостаннім служінням православної церкви.

Як стверджує С. Голубев, у XVII столітті зрада та відмова від православної церкви була досить розповсюдженим явищем. Причиною цього була освіта молоді, яка навчалась в різних школах та з різними наставниками, що належали до різних релігійних спільнот. Тому, на наш погляд, К. Сакович у своїх працях постійно твердив про важливість якісної освіти. В тодішніх західноєвропейських освітніх закладах практикувалось знайомство з різноманітними богословськими системами, тому православні, що там навчались, мали широкий релігійний та філософський кругозір. Однак, переконує С. Голубев, усебічні освітні студії не завжди розвивали достатньою мірою цілісний і завершений світогляд та виробляли твердий характер і міцні переконання. Як наслідок, легковажні натури часто змінювали власну приналежність до релігійних конфесій. До такого типу осіб із нестійкими

⁵ Див. : Голубев С. «Лифос» - полемическое сочинение, вышедшее в типографии Киево-Печерской лавры в 1644 г. С возражениями и замечаниями Кассиана Саковича / С. Голубев . – Цит. вид. – С. 11.

⁶ Див. : Возняк М. Історія української літератури. Касіян Сакович / М. Возняк. - Львів : Світ, 1992. — Кн.1. – С. 534, 538.

релігійно-світоглядними переконаннями і легковажним характером можна зарахувати, на думку С. Голубєва, і К. Саковича. Крім цього, Касіян Сакович був охочим до слави, був високої думки про себе і завжди на перший план ставив особисте Я.⁷ Він прагнув зайняти високе місце в православній ієрархії, однак його очікування не справдились. Київська церковна влада, під впливом чуток про поведінку К. Саковича, або переконавшись на власному досвіді в легковажній поведінці Касіяна, не наважилась дати йому навіть найнижчу ієрархічну ступінь. Єдиною вагомою посадою, яку займав Сакович, була посада ректора в братській школі. Однак, по-перше, в той час вона погано оплачувалась, а по-друге, не була самостійною. Амбіційність та нетолерантність по відношенню до інших як характерні риси К. Саковича проявились, зокрема, під час його служіння у Любліні. В першій половині 1624 року, на прохання Лаврентія Древинського, К. Сакович переїздить до Любліну, де близько року був проповідником Люблінського братства. Нова посада також не задовольняла К. Саковича - в Люблінському братстві його не сприймали як дуже авторитетну особу. Коли він робив комусь зауваження, то лише викликав гнів в свою сторону. Звісно, таке відношення Касіяна не сприяло його зближенню із побратимами. Але на цю ситуацію вплинув князь Заславський. Він порадив Саковичу викладати курс богослов'я у Любліні. Потім з цією ж метою Касіян переїхав до Кракова в 1625 році.⁸ Сакович був незадоволений братською амбіцією, тому приблизно через рік він перейшов на сторону греко-католиків, серед яких Касіян прожив 15 років. Після переходу до унії Сакович отримав в нагороду Дубенський монастир від князя Заславського, яким він завідував до 1639 року, коли його в судовому порядку позбавили прав на керівництво Дубенською архімандрією через його аморальну поведінку⁹. Після цієї події Сакович почав подорожувати по різним містам, видав декілька полемічних брошур, серед яких «Календар старий, в яким ясна й очевидна

⁷Див. : Там само. – С. 14.

⁸ Див.: Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники / С. Голубев. – Цит. вид. – С. 323.

⁹Див.: Возняк М. Історія української літератури / М. Возняк: у двох книгах / вид. 2-ге, виправлене. — Львів : Світ, 1992. – Кн.1. – С. 533–534,539

показується помилка щодо освячення паски» (1641), «Діалог або розмова Мацька з віленським попом Діонисом про Великдень» (1641).

Зрештою, духовні поневіряння К. Саковича закінчились прийняттям ним у 1640 році католицизму¹⁰ та вступом до чернечого ордену августинців. Можна виокремити причини зовнішнього та внутрішнього характеру, що спонукали К. Саковича на ще одну конфесійну зміну. Перш за все, його перехід з греко-католицизму до католицизму пов'язаний із тим, що він був усунений від правління Дубенським монастирем. Водночас, Сакович пояснює свій перехід від католицизму до католицизму твердим переконанням, що Римо-католицька церква є єдиною істиною церквою, в якій можливе спасіння. Мислитель розглядає свій перехід до католицизму не як зраду вірі, а радше як її зміцнення. У цей час він випускає низку полемічних творів, в яких піддає гострій критиці релігійну практику Православної та Греко-католицької церков. Український богослов намагався вказати греко-католикам на явні недоліки та єресі православ'я, які перейняли та не прагнула позбутись них греко-католики. Ціль його полемічних творів полягала в бажанні показати, що ідеальна релігійна унія втратила свій характер і представники тогочасної Греко-католицької церкви лише зовнішньо були пов'язані з Римською церквою.¹¹ К. Сакович наголошує на тому, що уніати не піклуються про виправлення звичаїв та обрядів церкви і їх застосуванні до римської церкви та практики католицької церкви. Таким чином, Сакович в своїх працях виступає проти православних та уніатів. Полемічне слово К. Саковича викликало неприйняття та переслідування його за обстоюванні релігійні позиції з боку греко-католиків. Конфесійна гонитва за К. Саковичем набула особливих обертів після видання його гостро полемічної праці «Собор схизматичний», він вказав на абсурди релігійного життя Руської церкви.

Помер К. Сакович в 1647 році у Кракові, де й був похований.

¹⁰ Див. : Войтов Б. «Перспектива ...» Касіяна Саковича та відновлення полеміки між православними, уніатами та католиками першої половини XVII ст. / Б. Войтов // Гілея: науковий вісник. - 2019. – Вип. 141 (2) – С. 23.

¹¹ Див. : Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К. : Критика. 2009. – С. 154.

1.2. Основні напрями творчості К. Саковича

Можна виокремити три основних напрями творчості К. Саковича: поетичні твори, богословські студії та філософські праці. Водночас вказані напрями творчості тісно пов'язані між собою - у поетичних та богословських творах можна вирізнити філософські ідеї, а у філософських працях присутні богословські роздуми українського мислителя.

Поетичні твори К. Саковича яскраво увиразнюють філософсько-світоглядні настанови тієї доби. Тематика та стиль викладу поезії Саковича формувались під впливом ренесансько-гуманістичних ідей, поширених на українських теренах у XVI столітті. Українські мислителі, серед яких був і К. Сакович, обстоювали гуманістичні погляди на історію та місце людини в світі. Вони звеличували людину та вважали її рівною Богу. Мислителі, в рамках світоглядних засад доби європейського Відродження, намагаються позбавитись фаталістичного уявлення про перебіг подій земної історії, характерного для середньовічній історіографії, висуваючи на противагу ньому уявлення про людину як активного суб'єкту історичного процесу. У поетичних творах також возвеличується патріотизм та земна доблесть, героїчність, вірність обов'язку, прагнення свободи. Усі зазначені світоглядні риси Ренесансу можна віднайти у поезії К. Саковича¹².

Найбільш відомим поетичним твором Касіяна Саковича, виданим 1622 р. у Києві і написаним тодішньою руською мовою, є «Вірші на жалісний погреб козацького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного», створені за зразками силабічної барокової поезії.¹³ Вірші були виголошені спудеями на похороні гетьмана.. Всього сімнадцять спудеїв проголошували вірші і кожен з них перераховував переваги гетьмана. Особливо вихваляється у віршах відданість гетьмана православної вірі. У віршах Сакович написав передмову, в якій бажав

¹² Див. : Грабович Г. До ідеології Ренесансу в українській літературі: Касіяна Саковича «Вірші на жалісний погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного» / Г. Грабович // Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович. – К. : Основи, 1997. – С. 278–292.

¹³ Див. : Сакович Касіян Каліст // Енциклопедія українознавства: словникова частина. – К.: Глобус. 2003. – С. 2691.

запорізькому війську перемог над ворогами та безсмертної слави. У цьому творі описується мужність та відвага козацтва, а гетьман порівнюється з античними героями, і постає уособленням ідеального православного володаря. Закінчуються вірші епілогом до читача, в якому йдеться про марність всього земного - смерть все одно настане кожного, незалежно від статусу і багатств.¹⁴ У цьому творі, з одного боку, проявляються характерна особливість поезики Ренесансу – возвеличення людської особистості, ренесансного героя, наділеного ідеальними рисами. Водночас у творі ми можемо спостерігати елементи барокового стилю, притаманного творчості багатьох українських діячів періоду XVII — XVIII століття. У «Віршах..» увиразнено такі прикметні риси барокової поезики, як динамізм, драматизм, відчуття тимчасовості та минушості земного життя¹⁵. Сакович, в рамках барокового підходу, поєднував у своїх віршах уривки з міфології, римської та грецької старовини, користувався риторичними фігурами та красномовністю. Все це демонструє вплив латино-польської поезики та риторики тодішніх шкіл.

Другим основним напрямом творчості Саковича є полемічні твори, написані в контексті міжконфесійного протистояння між православними, греко-католиками та католиками у XVI-XVII ст. на українських землях, що перебували у складі Речі Посполитої. У своїх працях К. Сакович висловлював гостру критику виявлених ним догматичних і обрядових похибок Греко-католицької та Православної церков.

Касіян Сакович писав свої твори польською або давньоруською мовами. Проблеми, які розглядав Сакович у свої творах, мали широкий резонанс у тогочасній богословській дискусії. Український мислитель завжди пристрасно відстоював свої ідеї та рідко йшов на компроміси, тому йому не вдавалося втриматися на високих посадах. Після того, як релігійний діяч прийняв католицизм, з одного боку, він намагався виправдати свій вчинок перед уніатами, а з іншого боку, почав протистояти їм та писати полемічні твори.

¹⁴ Возняк М. Історія української літератури / М. Возняк. – Цит. вид. - С. 534,538.

¹⁵ Див. : Семенюк Л. «Вірші на жалісний погреб ...Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича крізь призму «козацького бароко» / Л. Семенюк // Українське літературознавство. – 2016. – Вип. 81. – С. 181.

Першою з таких робіт була праця «Собор Київський схизматичний», яка була вперше надрукована у Варшаві, 1641 році, а потім у Кракові, 1642 рік. Ця праця відрізнялась від інших своєю суто богословською тематикою. У ній мислитель детально розповідає про рішення помісного собору, що був скликаний Петром Могилою у 1640 році для вирішення проблеми у літургійній практиці. Полеміст вважав, що православна церква потребує допомоги Риму, об'єднавшись з яким, вона вирішить свої проблеми.¹⁶ Але твір «Собор Київський схизматичний» не викликав очікуваної автором реакції церковних сил, і це спонукало К. Саковича до написання нової, більш ґрунтовної праці - такою була «Перспектива».

У своєму релігійно-полемічному творі «Перспектива», виданому в 1642 році у Кракові, він засуджував забобони і єресь богослужбової практики Греко-католицької церкви. Український богослов обстоює думку про те, що греко-католики не мають права називати себе такими, оскільки вони залишаються на «православнім ґрунті». Більше того, на думку К. Саковича, духівництво Греко-католицька церква поринуло у ще більші невігластво і забобонність, ніж православне духівництво, рівень обізнаності яких поступово зростав завдячуючи діяльності київського митрополит Петра Могили, за що Сакович і поважав його.¹⁷ Сакович високо оцінює діяльність Петра Могили на митрополичій кафедрі. Отже, метою написання «Перспективи» було бажання К. Саковича описати та виправити недоліки українського церковно-релігійного життя. Єдиним виходом зі скрутного положення греко-католицизму на українських землях він вбачав його поєднання зі святим Римським престолом.

Отже, виокремимо та проаналізуємо основні положення «Перспективи». Твір складається з наступних частин: посвяти краковському воєводі, князю Станіславу Любомирському; передмови, в якій філософ звертається до читача та основного викладу, який ділиться на дві частини. У посвяті Сакович описує основні причини написання «Перспективи». У передмові до читача описується

¹⁶ Див. : Войтов Б. «Перспектива ...» Касіяна Саковича та відновлення полеміки між православними, уніатами та католиками першої половини XVII ст. / Б. Войтов // Гілея: науковий вісник. 2019. – Вип. 141(2). - С. 23.

¹⁷ Див. : Возняк М. Історія української літератури / М. Возняк. –Цит. вид. – С. 540.

переслідування автора уніатами: те, як спочатку його змушували відректися від своїх ідей, потім звернулися до влади і прагнули заборонити твори Саковича, потім позбавили його майна, погрожували та спонукали його перейти в католицизм.

Перша частина присвячена темі неканонічного виконання таїнств та інших важливих фрагментів богослужіння¹⁸. Розпочинається вона з розділу про хрещення, в якому вказуються помилки допущені священниками при виконанні цього обряду. Наприклад: у храмах немає місць для виконання хрещення, а дітей обливають просто водою над землею, що є дуже небезпечним для здоров'я взимку. Також стрижуть дітей ножицями, а не ножем, та ще багато інших помилок, яких не допускали ані святі, ані князь Володимир, коли хрестив Русь. У другому розділі описується таїнство миропомазання. Перш за все, автор звертає увагу на те, що цього таїнства взагалі не було на Русі до приходу унії.¹⁹ Під час цього таїнства використовували олію, яку привозили начебто з Греції, але насправді ніхто не міг цього перевірити. Тобто, Сакович підкреслював що церква лише намагалася заробити на всіх святах.²⁰ Автор «Перспективи» наводив ще деякі приклади помилок, які допускали священники під час виконання обрядів: коли людину проводжали в останній путь, то вкладали в руки лист для відпущення гріхів, адресований святому Петру. Такі листи потрібно було купувати, що ще раз доводить головну споживацьку ціль церкви. На думку Саковича, таїнство сповіді взагалі не вважається важливим для православного священника і тому часто порушується. Особливо порушується духівництвом обітниця про нерозголошення таємниці сповіді. Водночас релігійно протиправним К. Сакович вважає примус сповідника присягатися, що він ніколи не перейде в унію чи католицизм. Згідно зі словами автора, найбільші абсурди богослужбової практики пов'язані з Євхаристією. Під час

¹⁸ Див. : Войтов Б. «Перспектива ...» Касіяна Саковича та відновлення полеміки між православними, уніатами та католиками першої половини XVII ст. / Б. Войтов. – Цит. вид. - С. 24.

¹⁹ Див. : Голубев С. «Лифос» - полемическое сочинение, вышедшее в типографии Киево-Печерской лавры в 1644 г. С возражениями и замечаниями Кассиана Саковича / С. Голубев – Цит. вид. – С. 39.

²⁰ Войтов Б. «Перспектива ...» Касіяна Саковича та відновлення полеміки між православними, уніатами та католиками першої половини XVII ст. / Б. Войтов.. – Цит. вид. - С. 24.

таїнства священники використовують замість пшеничного хліба різні булки, а також житній, гречаний та вівсяний хліб. Коли Сакович поскаржився на це уніатській владі, то у відповідь отримав що все освячується словом Божим, тому немає різниці який хліб використовувати. Така ж сама ситуація з вином, під час таїнства воно нерідко замінюється яблучним чи грушевим квасом.²¹ Тобто, в «Перспективі» автор наголошує на тому що майже всі церковні таїнства супроводжуються помилками у здійсненні та корупцією духовництва.

Друга частина присвячена розходженню в греко-руських церковних чинах. Починається вона з пояснення Статуту – книги, якою керуються священники під час богослужіння. Попри шанованість та значимість цієї книги в богослужбовій практиці, вона буквально насичена різноманітними абсурдами, що призводить до постійних порушень Статуту. Як наслідок, зауважує К. Сакович, представники шляхетних сімей не бажають долучатися до чернечого життя.

Окрім цього, у «Перспективі» Сакович описує деякі сторони побутового церковного життя:

1. Про носіння духовенством одягу по звичаю Церкви Римської. Уніатські священники використовують старий грецький одяг, що не відповідає традиції Римської Церкви.
2. Про оголошення проповідей після літургії, а не одразу після читання Євангелія. Священники читають промову після служби, але більшість людей йдуть з церкви не дочекавшись проповіді. Також усна проповідь, яка не читається зі святих книг, вважається недоречною, тому Сакович радить використовувати католицькі зразки проповідей.
3. Автор засуджує зберігання в храмах м'яса, сира та інших харчових продуктів. Оскільки, на його думку, це сквернить храм.
4. На українських землях значно збільшилася кількість церков,

²¹ Див. : Войтов Б. «Перспектива ...» Касіяна Саковича та відновлення полеміки між православними, уніатами та католиками першої половини XVII ст. / Б. Войтов. – Цит. вид. – С. 24.

що супроводжується незгодою між попами та панами, які хочуть мати власну церкву. Храми перетворилися на товар, який можна придбати або отримати у спадок. На думку К. Саковича, краще мати одну гідну церкву, ніж багато убогих.

5. Оскільки обряд освячення церкви може здійснюватись лише єпископом і вимагає великих коштів, звичайні селяни не можуть цього собі дозволити, а священники не хочуть витратити свої гроші. Тому Сакович знову заявляє, що в католицькій церкві інші порядки.

6. К. Сакович пише про те, що влада не хоче забезпечувати облаштування шкіл при кафедральних храмах. Тому він спонукав єпископів відкривати якомога більше шкіл, де будуть навчати писати грецькою, польською та українською мовами. Але не радить навчати латинської мови, оскільки, на його думку, це краще робити в католицьких академіях.

Закінчується друга частина твору тим, що правила статуту більше стосуються «чернечого способу життя», але православне духівництво намагається застосовувати їх також до світських осіб²².

«Перспектива» закінчується нагадуванням про єднання руського народу із Римською Церквою. К. Сакович зазначає, що Православна Церква має багато спільного з Римською, зокрема, у них: однакова кількість таїнств, молитви за померлими, визнання святих, дотримання постів та подібні богослужіння.

На «Перспективу» полемічною критикою відповідало багато українських богословів. Але, на мою думку, варто звернути увагу на відповідь Петра Могили. По-перше, уніати просто критикували книгу, а митрополит об'єктивно оцінював. По-друге, сам К. Сакович вважав відповіді П. Могили більш обґрунтованими. «Літос» Петра Могили, опублікований у 1644 році, написаний у формі теза-антитеза (питання Саковича-відповідь). Текст відповідно також

²² Див. : Войтов Б. «Перспектива ...» Касіяна Саковича та відновлення полеміки між православними, уніатами та католиками першої половини XVII ст. / Б. Войтов. – Цит. вид. – С. 25.

має два розділи. У першому розглядається питання стосовно таїнств, у другому – абсурди греко-руського церковного уставу. Закінчується твір двома трактатами, які присвячені відмінностям Західної та Східної Церков, а саме питанню про сходження Святого Духа та верховенство папи Римського. П. Могила вважав що Сакович змішав церковні постанови з місцевими надужитками. Звичайно, в українській церкві були недоліки та неправильності, але вони були лише зовнішніми, як наслідком зубожілого становища церкви в цілому, спричиненого фактом Берестейської унії 1596 р. Сакович продовжує полемічний діалог і у відповідь пише твір «Кирка або молот на знищення каменя схизматичного».²³

Третім напрямом творчості Саковича були філософські твори, в яких він порушує проблематику специфіки природи людини. У творах К. Саковича чітко прослідковується ренесансно-гуманістичні тенденції. Первинною інтенцією філософських праць український мислителя є розгляд питання про пізнання людиною самої себе, необхідне для того, щоб людина могла керувати своїм тілом та своїми вчинками. Водночас у своїх творах К. Сакович детально описує людську душу, як форму органічного тіла та окрему, безсмертну сутність. Так, у трактаті «Арістотелівські проблеми, або питання про природу людини», що вийшов у Кракові у 1620 р., викладені уявлення про фізичну природу людини разом з порадами стосовно харчування та гігієни. У наступному та логічно пов'язаному із попереднім творі «Трактат про душу», який вийшов у Кракові 1625 року, висвітлюється духовна сторона людської особистості через розгляд проблеми сутності душі та її ролі після смерті людини. Можемо стверджувати про те, що у цих філософських творах вперше на вітчизняних теренах у систематичній формі представлено цілісний погляд на людину через розгляд тілесних та душевних характеристики людського буття та обумовлення їхньої необхідної взаємопов'язаності.

²³ Войтов Б. «Перспектива ...» Касіяна Саковича та відновлення полеміки між православними, уніатами та католиками першої половини XVII ст. / Б. Войтов. – Цит. вид. – С. 26.

РОЗДІЛ II.
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ
У ТВОРЧОСТІ КАСІЯНА САКОВИЧА

2.1. Відображення ренесансного розуміння людини
у працях К. Саковича

Життя та творчість Касіяна Саковича є яскравим вираженням тієї культурно-освітньої ситуації, що склалася на українських теренах у XVI-XVII ст., коли відбувається переорієнтація із східної на західну культурно-ціннісну традиції. Українські мислителі, освітні та релігійні діячі гостро усвідомлювали необхідність у засвоєнні надбань західноєвропейської думки. Відтворюючи сторінки духовної біографії К. Саковича, перед нами вимальовується образ інтелектуала, відкритого до діалогу із західноєвропейськими філософськими системами та богословськими школами. Отже, на прикладі філософської творчості К. Саковича можна відтворити живий процес асиміляції думки українського філософа із ідеями західноєвропейської філософії того періоду. К. Сакович, разом із іншими українськими мислителями XVI-XVII ст. у своїх філософській творчості розвиває та переосмислює засадничі ідеї європейського Відродження²⁴. Отже, спробуємо виокремити ті основні філософсько-світоглядні засади, притаманні добі Ренесансу, які стосуються проблеми людини, і які набули яскравого відображення та втілення у філософських працях К. Саковича.

У філософських творах К. Саковича постійно лунає заклик до необхідності самопізнання – пізнання людиною своєї природи, властивостей і будови фізичного тіла та необхідний якісних визначень душі. Зокрема, у праці «Арістотелівські проблеми» він категорично стверджує: «У праві колись було написано: непристойно громадянину не знати законів своєї вітчизни. А я можу сказати: непристойніше людині не знати законів своєї природи, не знати

²⁴ Див. : Нічик В. Від ренесансної Італії до реформаційної Німеччини / В. Нічик // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст. – К. : видавничий дім «КМ Академія», 2002. – С. 77-98.

властивостей і обов'язків членів, з яких складається її тіло, не відати того, що зберігає її природу в цілісності і що веде до її руйнування»²⁵. Цю ж думку про важливість пізнання людиною самої себе він продовжує у «Трактаті про душу». К. Сакович ставить риторичне питання про те, який сенс та користь людина отримає від пізнання законів та властивостей речей всесвіту, якщо це знання не приводить до пізнання її власної суті: «для чого все це потрібно людині, якщо вона не пізнає себе саму, не відає, з чого, ким і для чого створена»²⁶. І далі робить висновок: «На мою думку, найбільша мудрість, найвища філософія, найпотрібніша теологія полягає у тому, щоб пізнати самого себе»²⁷. Отже, як ми можемо побачити, осердям філософських запитів К. Саковича постає спроба осмислити людину у багатоманітні її проявів. Проблема людини, реконструкція цілісного образу людини постає центральним мотивом філософської творчості К. Саковича. Філософський запит мислителя щодо важливості пізнання природи людського буття цілком вкладається і обумовлюється головними філософсько-світоглядними настановами європейського Ренесансу.

Для епохи Відродження характерний образ людини як індивідуальної богоподібної істоти, яка здатна самотійно творити своє життя. Людина для ренесанських гуманістів стала «людським Богом», якій Бог надав можливість розвивати себе та формувати себе в будь-якому образі. Якщо в Середньовіччі людина повинна була лише виконувати завдання Творця, то в епоху Відродження вона здатна була на самотійні вчинки.

У філософії доби Відродження значне місце відведено темі місця людини у світі. Мислителі Ренесансу запозичують з античної філософії ідею про те, що людина відтворює малий світ (мікрокосм) великого (макрокосму)²⁸. К. Сакович,

²⁵ Сакович К. Арістотелівські проблеми або питання про природу людини з додатком передмов весільних і похоронних обрядів / К. Сакович // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII століття) : тескти і дослідження / АР УРСР. Ін-т філософії. Ін-т сусп. Наук, редкол. В. І. Шинкарук та ін. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 339.

²⁶ Сакович К. Трактат про душу / К. Сакович // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XI – початок XIII століття) : тескти і дослідження . – Цит. вид. – С. 445.

²⁷ Там само.

²⁸ Див. : Войтов Б. Ренесансне розуміння проблеми природи людини та душі у творах Касіяна Саковича «Aristoteles problemata, albo Pytania o przyrodzeniu czlowieczym» («Арістотелеві проблеми, або питання про

подібно до ренесансних мислителів вважає, що мікрокосм та макрокосм перебувають в єдності. На думку К. Саковича, людське тіло складається з однакових елементів, які властиві неживій природі.

У добу Ренесансу осмислюється ідея про серединне місце людського світу між Богом та земним світом. Людина створена за подобою свого Творця, однак значно далека від його трансцендентної сутності. В Середньовіччі така позиція розцінювалась як комунікативна, що відображає безпосередній зв'язок між Богом та світом. Але пізніше вона трансформувалась в інше тлумачення, таке місце надавало перевагу та вибір для людини між небесним та земним світами. Людина повинна або розвивати свої здібності та наближуватись до ангелів, або прислухатись лише до своїх інстинктів та залишитися на тваринному рівні. Мислителі, як і в будь який час, торкалися питання про сенс земного життя. В Середні віки, основною ціллю людського буття вважалось спасіння душі. Проте в добу Відродження головною було саме життя та земне самоутвердження (хоча ідея спасіння також присутня). Людина не повинна була лише розраховувати на свого Творця, вона мала самостійно розбудовувати своє життя.

К. Сакович також вважає, що самопізнання допомагає людині наблизитись до духовного самовдосконалення та єднання з Богом. З одного боку, згідно з його поглядами, пізнання себе допомагає навчитися керувати своїми відчуттями та розумом, бути законодавцем власного тіла. Задля цього кожній людині необхідно знати свою природу та властивості, з яких складається тіло. Водночас, на думку гуманіста Саковича, самопізнання людини є єдиним шляхом до богопізнання. У своїх філософські роздумах мислитель опирається на релігійні переконання²⁹, обумовлюючи духовні виміри людської особистості. У зв'язку з цим, український мислитель засуджував епікурейців, які визнали душу смертною і проводили кожен день

природу людини») та «Traktat o duszy» («Трактат про душу»). – К. : Гілея: науковий вісник. 2019. – Вип. 145 (2). – С. 25.

²⁹ Див. : Ушкалов Л. В. Література і філософія: доба українського бароко / Л. В. Ушкалов. - Харків: Майдан, 2014. – С. 28.

свого життя в насолодах, оскільки, на їх думку, після смерті немає блаженства. В тогочасній християнській ментальності була поширеною ідея єдності людської та Божої душі у Христі. Звідси випливає настанова наслідування Христа, оскільки людина має можливість увійти до Божого життя. Так, сучасник Касіяна Саковича Петро Могила стверджував у своїх працях, що кожному християнину потрібно духовно й тілесно наслідувати Христа.³⁰

У філософській думці епохи Відродження змінилися не лише уявлення про людину, а й думки про співвідношення душі і тіла. Раніше філософи не мали однієї спільної думки стосовно їх взаємодії. Деякі вважали їх абсолютно різними та окремими субстанціями, а інші, навпаки, одним цілим. В Середньовіччі мислителі були більше схильні до другої точки зору, хоча і визнавали домінування душі над тілом. В добу Відродження душа і тіло не протиставлялися, а існували в гармонії. Тіло людини перестали принижувати. Гуманісти наголошували на рівно значущості пізнання як діяльності розуму, так і сфери почуттів. Ідея про рівно значимість порівняно із духовним тілесного виміру людського буття К. Сакович доводить у своїй філософії людини, яка складається у нього з двох частин – дослідження фізичної та душевної природи людини, відповідно до його праць «Аристотелівські проблеми» та «Трактат про душу».

В епоху Відродження трансформується уявлення стосовно мети людського існування. В середні віки сенсом життя було служіння Богові заради спасіння душі. Земний світ розглядався як тимчасове місце, в якому людина готується до істинного, вічного життя³¹. Життя вважалось гідним, якщо носило споглядальний, а не активний характер. Однак це уявлення починає докорінно змінюватись починаючи з XVI століття. Поширення в Україні ренесансно-гуманістичних ідей призвело до формування у філософських роздумах мислителів новий образ людини. Вона почала сприйматись як істота, що здатна створювати та змінювати свій світ. Метою її життя стала особиста реалізація,

³⁰ Див. : Могила П. Крест Христа Спасителя // Архив Юго-Западной России. – Киев, 1914. – Ч. I. – Т. VIII. – Вып. I. – С. 389.

³¹ Див. : Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Д. Литвинов. - К.: Основи., 2000. – С. 225.

активна діяльність та піднесення до Бога.³² Слава вже не засуджувалась, а навпаки вважалась необхідним самоутвердження людини. Максимальна реалізація своїх фізичних та творчих можливостей відбувається через здобуття успіху в військовій, державній та мистецькій діяльності. У суспільстві надавалась перевага активним діячам в будь якій сфері життя, а не ченцям, які жили в монастирях. Гуманісти цінували індивідуальні риси людини, які відрізняють її від інших. Кожен індивід мав самостійне місце в суспільстві, особисті права та обов'язки. Так само як і в Європі, в Україні цікавились людиною як самостійним індивідом, героїчною особистістю і творцем самого себе. Зокрема, ці світоглядні настанови Ренесансу К. Сакович виражає у поетичному творі «Вірш на жалісний погреб козацького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного», де відтворює образ героїчної особистості, що має самодостатню цінність і наділена силою тіла й духу та спроможна підкорити собі долю.

У цей період людина вважалась добродесною, якщо мала такі якості характеру як доброта, мужність та благородство. Для утвердження власної добродесності людина повинна користуватися власним розумом і кмітливістю. Завдяки своїй доблесті людина здатна уподібнитися Богові та досягти безсмертя. Так, у віршах К. Сакович вихваляв запорізьке військо за захист рідної землі та боротьбу з ворогами, та засуджував пасивність. Гуманісти надіялись, що настане час, коли усі люди стануть добродесними та запанують чесноти. Сакович у своїх творах особливо звертав увагу на гідність людини. Згідно з його філософськими ідеями, розкритими у творі «Трактат про душу», кожна людина має свободу вибору, може творити свій внутрішній світ та впливати на зовнішній. Гідність полягає в тому щоб ставити перед собою мету та досягати її. Українські гуманісти трактували гідність як можливість удосконалювати самого себе. У Середньовіччі людину цінували за її походження та титули. Тому люди були соціально нерівними. Лише люди

³² Див. : Войтов Б. Ренесансне розуміння проблеми природи людини та душі у творах Касіяна Саковича “Арістотелівські проблеми, або питання про природу людини” та “Трактат про душу”. – Цит. вид. – С. 27.

високого статусу вважались здатними до героїчних вчинків та величі душі. Однак, гуманісти звертали увагу лише на значимість кожної конкретної людини, незалежно від її її роду, важлива лише її особиста добродієність. Людей цінили за особисті заслуги, а не титули. Панувала думка про те, що хто не має «шляхетної крові», може набути «шляхетного духу» завдяки особистому прагненню.³³ К. Сакович також підтримував таке розуміння про цінність людини. Отже, в епоху Відродження людина розглядалась як активна та творча особистість, яка здатна творити своє земне буття. Це була головна відмінність від середньовічного уявлення, де образ людини мав лише споглядальний характер. Починає високо цінуватися активна життєва діяльність.

Ще один відомий український гуманіст Станіслав Оріховський-Роксолан також підтримував позицію про активну діяльність кожного індивіда. Він вважав, що історія людства постає як дія реальних людей. На його думку, ми самі є творцями своєї історії, тому кожна людина є рівною Богу. Український діяч трактував історичний процес як розвиток науки та освіти і приділяв увагу вдосконаленню людини, як і більшість гуманістів. Оріховський-Роксолан наголошував на вагомому значенні науки, оскільки навіть талановита людина без знання не може стати видатною. Особливо виділяв філософію, яка розвиває людську особистість. Також вважав що держава допомагає реалізуватися цілям кожного індивіда. Оріховський-Роксолан стверджував, що держава має певні права та обов'язки перед громадянами і має забезпечити гарантії права і користі індивіда.³⁴

Як вже зазначалось, в епоху Відродження гуманісти по-іншому почали сприймати образ людини. Нова людина була всебічно розвиненою, та яскравою, індивідуальною особистістю. Філософія Відродження не обмежувала людський розум лише однією метою - спасінням душі. Розум людини прирівнювався до божественних якостей. К. Сакович, як і інші українські

³³ Див. : Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Д. Литвинов. – Цит. вид. – С. 257.

³⁴ Див.: Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm>

гуманістичні мислителі, наголошував у творі «Арістотелівські проблеми» на значимості та перевазі розуму над афектами. Також він співвідносить розум з філософією та мудрістю, за допомогою якої можна було пізнати сенс буття.

В період з XVI до XVII століття українська філософія більше зосереджувалась на етичних та політичних проблемах людини, ніж на онтологічних та гносеологічних. Це було пов'язано з відсутністю навчальних закладів, де навчали філософії. Однак, все змінилося з відкриттям Києво-Могилянської академії, вищого навчального закладу, розбудованого за західними освітніми взірцями, де здійснювалась професійне вивчення філософії. З Академією пов'язаний період розбудови систематичної філософської освіти на українських теренах. К. Сакович один із перших викладачів цієї *alma mater*, тоді ще Києво-Братської школи, на основі переробки псевдоАрістотелівського трактату, створює власний філософський курс, присвячений проблематиці природи людського буття. Виклад цього курсу вийшов друком у складі твору «Арістотелівські проблеми». У цьому курсу К. Сакович детально зупиняється на теоретико-пізнавальних питаннях. У творі «Арістотелівські проблеми» та «Трактаті про душу» Касіян Сакович доводить важливе значення як розуму, так і чуттєвості для істинного пізнання навколишнього світу. Він опирається на філософію Арістотеля та доводить, що процес пізнання починається з чуттєвого досвіду, а закінчується абстрагуванням пізнаних речей за допомогою розуму. Однак, підтримуючи позицію більшості українських гуманістів, К. Сакович обстоює важливість саме логічних міркувань. Побудова та характер викладу філософських поглядів, виклад матеріалу за окремими розділами, побудовами у схоластичній техніці *questiones desputata* (розв'язання суперечливих питань), апеляція К. Саковича до авторитету Арістотеля, теоретико-дискурсивний вимір його філософії – усе це є свідчення того, що філософські курси К. Саковича презентують перехід від настанов доби Ренесансу до настанов потужного напрямку, представленого в тодішніх західноєвропейських університетах, відомого як феномен другої

схоластики³⁵. Для схоластичного типу мислення характерне раціоналістичне осмислення світу, що відображено також філософських творах К. Саковича.

Для епохи Відродження характерним було звільнення науки, філософії та розумової діяльності з-під влади теології. Починають розвиватися гуманітарні та природничі науки. Дослідне пізнання вважалось єдиним критерієм істинності наук. Для української філософської думки також характерним було перенесення уваги з споглядання Бога на осмислення природи та розвиток науки. Особливий інтерес проявляли до проблеми пізнаваності світу за допомогою розуму. Більшість українських гуманістів висловлювали в своїх творах ідею про вагомий внесок науки. Сакович у своїх працях обстоює переконання у тому, що науки приносять людям душевну та тілесну користь. Крім того, що наука корисна кожній окремій людині, вона ще й корисна всій державі та її розвитку. Важливою для цього періоду була проблема співвідношення розуму та віри і філософії та теології. На думку більшості діячів, істина вже давно відома та прописана в богословських книгах. Тому, вони вважали теологію важливішою за філософію. Оскільки, істинною філософією є любов до Бога. Паралельно з цією проблемою, в українській думці поширюється ідея цінності людського розуму. І поступово філософія починається звільнюватися від теологічних догм. Також філософія починає більше спиратися на раціональні методи пізнання. Сакович належав до тієї групи українських діячів, які підтримували звільнення філософії від теології. Він заявляв про перевагу раціоналізму та істинних висновків над побожністю. В епоху Відродження панував значний інтерес до натурфілософії. Українські гуманісти разом з західноєвропейськими намагалися пізнати причини явищ природи. К. Сакович в свою чергу прагнув дати природниче пояснення всім явищам природи, за допомогою виключно наукових спостережень та експериментів, таким чином зближуючись з природознавством. Свої думки відносно цієї теми він виклав у праці «Арістотелівські проблеми». Його виклад

³⁵ Див. : Ткачук М. Києво-Могилянська академія і становлення філософської освіти в Україні / М. Ткачук // Філософська освіта в Україні: історія і сучасність : Колективна монографія / за ред. М. Л. Ткачук. – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – С. 8 – 28.

міркувань мав значно професійніший характер, порівняно з його попередниками. Сакович, в основному, використовував власні спостереження для пояснення природи, звертаючись до знань, набутих наукою того часу.

Гуманісти епохи Відродження великого значення в розвитку особистості та суспільства надавали освіті, оскільки освіта сприяє розумовому вдосконаленню і людина стає мудрою. На їх думку, людина повинна гармонійно розвиватися та мати всебічну освіту. Кожна особистість повинна мати універсальні знання та бути здатною застосовувати їх у практичному житті. Вони формулюють ідеальний образ людини, яка має знати філософію, грати на музичних інструментах, володіти давніми мовами та ще багато чого іншого. Така особистість має широкі права у суспільства, але її становище повністю залежить від її інтелектуального розвитку та вмінні реалізуватися в житті. В Україні також значну увагу приділяли освіті. Наголошувалось на значенні книги для досягання мудрості. Розум розвивається паралельно розвитку самої людини. Кожен повинен передусім зосереджуватись на особистих інтелектуальних здібностях та навчанні для досягнення мудрості. Отже, у XVI та XVII столітті, гуманісти були переконані в тому, що справжня мудрість та наука неможливі без освіти. Поширення освіти та знань вони вважали найголовнішою умовою для процвітання народу, а нехтування цих умов призведе до його занепаду. Саме наука та знання роблять людину людиною та сприяють ефективній комунікації в суспільстві. Українські мислителі не лише говорили про значення освіти, вони її поширювали. Вони засновували різні школи, братство та друкарні. К. Сакович у передмові до трактату «Арістотелівські проблеми», звертаючись до українського мецената освітянської справи, обстоює величезне значення розбудови освіти на українських землях: «ви бачите, як необхідні і корисні школи ... І я можу сказати, що в нас час у деяких місцях більш потрібні школи, ніж численні церкви без жодної школи»³⁶.

³⁶ Сакович К. Арістотелівські проблеми або питання про природу людини з додатком передмов весільних і похоронних обрядів / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 339.

Отже, гуманісти епохи Відродження, акцент ставлять на земному самоствердженні людини у всій повноті її проявів. «Реабілітація» земного життя є найбільшим досягненням філософії епохи Відродження. Ідеалом людини в той час вважалась людина з різнобічним життям. На противагу християнському аскетизму прийшов звичайний, людський добробут. На думку К. Саковича, філософія – це наука про лікування душ, і акцентувати увагу необхідно не так на богопізнанні, як на пізнанні людини, на її вихованні, духовному та тілесному розвитку. Мислителі епохи Відродження вважали, що необхідно знати не лише теорію добродесного життя, а вміти її застосовувати. Для цього потрібно пізнати самого себе. В епоху Відродження сформувався образ активної, творчої і успішної людини, яка може самостійно творити своє життя та змінювати свою долю.

2.2. Тілесні та душевні виміри людського буття в рецепції

К. Саковича

В античності людину вважали частиною космосу і вона посідала найвище місце серед всіх існуючих істот. В Середньовіччі, людину з одного боку підносили та звеличували разом з Богом, а з іншого – робили залежною від нього. А в епоху Відродження в уявленні про людину поєднувались античні та середньовічні ідеї до осмислення проблеми людини. Ренесансі мислителі намагались розкрити співвідношення тілесної та душевної сторін людського буття, прояснити особливе місце людини у всесвіті, яке вона посідає не завдяки Богу, а з власної природи. Водночас сприйняття людини ренесансними гуманістами відрізнялось від античних філософів тим, що людина розглядалась як господар природи і всесвіту, співтворець Бога-Творця. В епоху Середньовіччя людина мала образ неповноцінної, зіпсованої істоти, сформований внаслідок її гріхопадіння, хоча вона й була створена за подобою Бога. Натомість, ренесансні мислителі розглядали людину з точки зору ставлення її до самої себе, а не лише відносно онтологічного факту її гріхопадіння, як було властиво в Середньовіччі³⁷.

З кінця XV століття в українській філософській думці змінюється концепція духовного і тілесного – ці сторони людини починають сприймаються в гармонійній єдності. Людина має тіло від природи, звідси, закономірності фізичного буття, тілесні характеристики відображають закони природи, натомість душу – від Бога, і отже, у сфері духовного діють інші принципи та закономірності. Людині необхідно усебічно розвиватися, щоб тримати дві різні буттєві природи – тілесну і душевну – у гармонійній співвіднесеності.

Касіян Сакович зробив вагомий внесок у розробку питання про природу душевного та тілесного життя людини, співвідношення душі та тіла. Свої погляди на цю тему він висловив у творах «Арістотелівські проблеми» та «Трактат про душу». Перш за все, розглянемо філософське трактування тілесності, надане К. Саковичем.

³⁷ Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні.- Цит. вид. – С. 232.

Трактат «Арістотелівські проблеми, або Питання про природу людини» – це натурфілософська праця, в якій автор намагається пояснити сутність людини через розкриття її тілесної природи, шляхом опису її фізичної будови та функціонування органів і явищ її природи. При цьому філософ спирається не лише на раціональне знання, філософський досвід попередників в осмисленні цього питання, а й на особисті дослідження та спостереження. Починається твір «Арістотелеві проблеми, або Питання про природу людини» з твердження про прагнення людини до знань, яке закладено в її природі. І першочергово людині потрібно спрямовувати знання на свою особистість, душу та тіло³⁸. Знову ж таки, це пов'язано з тим, що більшість міркувань К. Саковича спираються на філософські надбання античності. Зокрема, він доводить у праці те, що найвищою мудрістю є пізнання самого себе, тому що людині непристойно не знати своєї природи, свого тіла, закономірностей того, завдяки чому вона є цілісною істотою та що призводить до її руйнування³⁹. Однак, апеляція до настанов античності зовсім не означає того, що автор не визнає онтологічної участі Бога-Творця у формуванні природи людини. Природна теологія створює органи людини для виконання потреб людини. Отже, протягом всієї книги описується життєдіяльність людства та природні закони.

На думку К. Саковича, тіло людини складається з набору елементів, які виконують певні функції, спричинені зовнішніми чи внутрішніми факторами. Організм людини працює як одне ціле завдяки чотирьом механізмам: механічні – тяжіння вгору та вниз, стиснення та розширення; перші і другі якості – тепле і холодне, легке і важке; гуморальні чинники – холера, меланхолія...; анімальні духи – тонка матерія. Ці механізми є природними, тобто не потребують втручання трансцендентних сил. Також тіло має чотири стихії – кров, флегма та двоякого роду жовч; три духа – життя, розумність та чуйність; чотири жили – головна, печінкова, легенева та середня. На думку Саковича, організм людини

³⁸ Див. : Войтов Б. Ренесансне розуміння проблеми природи людини та душі у творах Касіяна Саковича “Арістотелівські проблеми, або питання про природу людини” та “Трактат про душу”. К.: Гілея: науковий вісник. 2019. – С. 27.

³⁹ Сакович К. Арістотелівські проблеми або питання про природу людини з додатком передмов весільних і похоронних обрядів / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 338.

більше нагадує техніку, ніж природу. Він порівнює органи з певними механізмами: око – дзеркало, груди – стіни, що оберігають серце, рот – ворота шлунка, тощо. Кожен орган відповідає певним особливостям людини та може вказати на деякі проблеми, які не лежать на поверхні. Наприклад, нігті людини відображають внутрішній стан тіла. Якщо вона мають червоний відтінок, то людина повнокровна, якщо жовтий, то вона холерик, а якщо чорний, то меланхолік⁴⁰.

Як вже зазначилось, Касіян Сакович розглядає людину як мікрокосм. Всі наші органи перебувають в єдності та пов'язані один з одним. Елементи фізичного тіла людини відповідають елементам неживої природи. Автор вважає природу людини чимось незмінним. Однак, в його філософії неодноразово зустрічається вплив християнського вчення. Тому Сакович наголошує на псуванні людської природи, яке пов'язане з первородним гріхом.

В творі «Арістотелівські проблеми» Сакович описує будову та функціонування людських органів. Тлумаченню функціональності кожного органа присвячена окрема глава, матеріал якої почерпнутий автором як основі особистих спостереженнях автора, так і тодішніх природознавчих уявленнях. Наприклад, Касіян описує функцію очей, яким чином відбувається бачення речей, він пояснює цей процес як випускання променів з ока⁴¹. Для кращого розуміння феномену людського чуттєвого зорового сприйняття, він наводить погляди Арістотеля та Платона стосовно цієї теми. І робить висновок, що аргументи Платона є більш сильнішими, однак аргументи Арістотеля більш істинні. Кожне пояснення органу ґрунтується на доказах різних філософів та спирається на Святе Письмо, проте деякі богословські тлумачення Касіяна спростовує. Ще один приклад - це опис функцій людського органу шлунку, що здійснюється К. Саковичем на основі фактів з природознавства в поєднанні з народною мудрістю та філософськими легендами⁴². Отже, всі органи людського

⁴⁰ Сакович К. Арістотелівські проблеми або питання про природу людини з додатком передмов весільних і похоронних обрядів / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 373.

⁴¹ Див. : Там само. – С. 348.

⁴² Див. : Сакович К. Арістотелівські проблеми або питання про природу людини з додатком передмов

тіла детально описуються із посиланням на думки філософських авторитетів та достатньо розробленою аргументацією. К. Сакович найбільше виділяє серце серед усіх частин тіла, оскільки, на його думку, цей орган є найбільш значимим для життя людини. У главі про сновидіння, він посилається на Тому Аквінського та вважає, що сон з'являється внаслідок активізації почуттів, які ми до цього відчували, однак не надавали їм значення при повсякденній активності. Вночі наші думки звільняються від повсякденних турбот і сновидінні виникають такі бачення речей, які ми не помічали через зовнішні фактори та почуття⁴³. Філософ розрізняє такі сні: божественні – нав'язані Богом; диявольські – коли сновидіння тлумачиться не на користь, а навіює страх; та природні – залежать від думок людини.

Осмислюючи принципи пізнавальної діяльності людини, Касіян Сакович детально аналізує структуру свідомості, рівні (чуттєве та раціональне) та види (внутрішнє та зовнішнє) пізнання. При аналізі чуттєвого рівня пізнання, мислитель виокремлює п'ять відчуттів: два видимих – зір та дотик, і три невидимих – смак, слух і нюх. Мислитель наголошує на перевазі внутрішнього пізнання над зовнішнім. Пізнання зовнішньої природи допомагає людині жити в злагоді з навколишнім світом та уникати факторів, які шкодять нам та погрожують життю. Внутрішнє пізнання – це самопізнання, вивчення свого минулого, теперішнього і майбутнього. При розгляді цього питання К. Сакович знову звертається до філософії Арістотеля, та розділяє біологічну і соціальну природу людини. Соціальне життя є головнішим та визначальним для людини. Оскільки, біологічна природа являється лише основою становлення людини як суспільної особистості. Людині необхідно знати свою тілесність лише задля того, щоб вона могла пізнати закони природи, керувати собою та жити в злагоді з природою⁴⁴. Касіян не підтримує аскетизм, стримування емоцій і тілесних пристрастей. На його думку, людина повинна насолоджуватись повноцінним

весільних і похоронних обрядів / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 381-385.

⁴³ Див. : Там само. – С. 410.

⁴⁴ Див. : Войтов Б. Ренесансне розуміння проблеми природи людини та душі у творах Касіяна Саковича “Арістотелівські проблеми, або питання про природу людини” та “Трактат про душу”. – Цит. вид. – С. 29.

земним життям.

Касіян Сакович вважав, що у людській природі закладено прагнення до пізнання світу та себе, як найголовнішої загадки цього світу. При цьому він розглядав проблему сутності людини в поєднанні з зовнішніми речами. Адже він наголошував на необхідності збереження цілісності всесвіту, для цього необхідно звертати увагу на всі деталі. Отже, з аналізу твору «Арістотелівські проблеми» можна зробити висновок про те, що автор вважає найголовнішим для людини є прагнення до знань та пізнання своєї природи.

Наступний твір «Трактат про душу» є своєрідним продовженням твору «Арістотелівські проблеми». За його основу автор також брав філософські погляди Арістотеля, особливо працю «Про душу». Якщо в творі «Арістотелівські проблеми» йшлося переважно про тіло та природні закономірності його діяльності, то предметом твору «Трактат про душу» є душа людини, її сутнісні характеристики, взаємовідношення душі із тілом. Основними темами, які розглядаються в цьому трактаті, є:

- сутність душі,
- свобода волі,
- локалізація душі,
- походження душі, перебування душі після смерті тіла.

К. Сакович був першим з українських мислителів, хто систематично виклав свої погляди відносно проблеми співвідношення душі і тіла. Він вважав що знання про душу є найважливішими для людини, що людині необхідно знати свою природу задля спасіння своєї душі. Сакович намагається пояснити різноманітні питання, що стосуються проблеми душі, включаючи її відмінність від душі ангела, її місцезнаходження в організмі людини; її стан по відношенню до тіла та багато інших питань. Він здійснює спробу дати відповідь на всі ці запитання, переосмислюючи надбання античних філософів (переважно Арістотеля) в світлі християнського віровчення.

Наслідуючи Арістотеля, він надає дефініцію душі як актуального стану органічного тіла, що має здатність до життя: «Душа дійсно є форма, яка дає

буття природному тілу, яке має різні частини і здатності до життя»⁴⁵. Наслідуючи Арістотеля, К. Сакович розрізняє три види душі — вегетативну, чуттєву й раціональну, тобто інтелект. Такий поділ утворився внаслідок аналізу вмінь душі – відчуття, мислення, уявлення та пам'яті⁴⁶. Вегетативна душа – це душа рослин, вона забезпечує фізичне тіло всім необхідним для життя. Русійна або рослинна душа має здатності до рослинного життя, такі як живильні сили. Чуттєва – це душа тварин, вона дає змогу жити чуттєвим життям і є більш досконалою, ніж рослинна, яка рухає: «Душа тваринна або відчуваюча є формою природного тіла, що складається з різних частин і членів і має здатність жити чуттєвим життям»⁴⁷. Крім попередніх сил, душа наділена зовнішніми та внутрішніми відчуттями. До зовнішніх належать зір, слух, нюх, тощо. До внутрішніх – пам'ять, фантазії та інші. Обидва види душі не створюються Богом, а виникають від тілесного чинника. Окремо Сакович звертає увагу на фантазію, яка сприймає уявлення, що надходять від загального чуття, затримує їх та розбирає: «Фантазія є внутрішнє чуття, яке сприймає уявлення, або подібності, що надходять від загального чуття, їх затримує і розбирає»⁴⁸. Також автор виділяє ще одне відчуття - пам'ять, яка спричиняє розсуд. Її функція полягає в прийманні подібностей, що надходять не із зовнішніх почуттів, а формуються чутливості і називається мислительною силою. Розумна душа, або інтелект – форма природного тіла, за допомогою якої людина здатна жити розумним життям, її об'єктом є загальні речі. Описуючи рослинну та тваринну душі, Сакович звертається до філософії Арістотеля, але описуючи розумну душу, він наслідує Платона. І характеризує її як раціональну, інтелектуальну субстанцію, створену Богом, але не божественної природи, так як схильна до добра та зла.⁴⁹

⁴⁵ Сакович К. Трактат про душу / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 448

⁴⁶ Шинкарук В. Касіян Сакович / В. Шинкарук // Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис. 2002. – С. 561.

⁴⁷ Сакович К. Трактат про душу / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 450.

⁴⁸ Там само. - С. 453.

⁴⁹ Войтов Б. Ренесансне розуміння проблеми природи людини та душі у творах Касіяна Саковича «Арістотелівські проблеми, або питання про природу людини» та «Трактат про душу». – Цит. вид. – С. 29.

К. Сакович окремо розглядає питання про здатність розумної душі, як розумової діяльності. Розум він вважає здатністю душі пізнавати загальні речі. Він поділяється на активний, пасивний, спекулятивний, практичний і терплячий. Філософ наголошував на тому, що людський розум відрізняється від душі, лише у Бога вони перебувають у неподільній єдності.

Також український мислитель зупиняється на проблемі свободи волі. Він стверджує про те, що у функціонуванні душі вагоме місце посідає воля, що є силою душі, яка приймає або не приймає речі, які пізнаються розумом⁵⁰. Розглядаючи питання наявності свободи волі у людини, філософ виступає за її визнання та обґрунтовує її значимість для душевного життя. По-перше, без свободи людина не просто стала б нерозумною істотою, а перетворилася б на предмет неживої природи. По-друге, без свободи волі у всіх наших гріхах можна було б обвинувачувати Бога, тому що як без свободи волі ми можемо самотійно діяти. По-третє, християнське вчення, яке відводить нас від зла і приводить до добра, не мало б ніякого значення⁵¹. Об'єктом або матерією волі є добро. К. Сакович заперечував концепцію наперед визначеної долі Богом. На його думку, лише людина відповідає за своє майбутнє, воно повністю залежить від індивідуальних вчинків.

На думку К. Саковича, душа є рушійною силою, яка визначає сутність людського єства. Вона являється нематеріальною субстанцією, що отримує свою кінцеву сутність лише через тіло. У «Трактаті про душу» автор розглядав концепції людини, не лише спираючись на філософію Платона та Арістотеля, а й звертався до філософів Середньовіччя (якщо Арістотель був першим авторитетом для періоду другої схоластики, тоді вторинними авторитетами були Тома Аквінський, на українських теренах із православною традицією – представники східноотчої патристики). При розгляді рослинної і тваринної душі він апелював до Арістотеля, в аналізі розумної душі – звертався до філософії Платона, порівнюючи людину з Творцем – до представників

⁵⁰ Див. : Сакович К. Трактат про душу / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 474.

⁵¹ Див. : Там само. – С. 476.

середньовічної філософії. Він вважав, що людське тіло ніяк не може бути уподібнене Богу, оскільки він безтілесний, тому людина уподібнюється душевно Творцю. Відмінність полягає в тому, що душа має початок, а Бог – ні. Аналізуючи питання про співвідношення душі та тіла, К. Сакович апелював як до ідей Арістотеля, так і до світоглядних настанов християнства. Він тлумачить душу як основу фізичного тіла, призначеного для життя. На думку мислителя, душа перебуває в єдності та гармонійній співвіднесеності з тілом⁵². Тому ми можемо розглядати душу тільки коли вона знаходиться в тілі. Автор також розмірковує про життя в гармонії з навколишнім світом. Він тлумачить своє бачення того, як потрібно жити у злагоді з природою, дає поради стосовно харчування, сну, тощо.

Касіян Сакович розкриває питання місцезнаходження душі в тілі і знову звертається до мислителів різних епох, однак, як вже було зазначено, він здебільшого апелює до авторитетів Платона та Арістотеля. Не погоджуючись цілковито із тлумаченнями про локалізацію в серці (як у Арістотеля) так і в мозку (як у Платона), К. Сакович зупиняється на думці про розташування душі по всьому тілі.

В питанні про походження душі український мислитель схилився до думки, що душа має божественну природу, передається батьками і вдихається Богом. Однак, першочергово душа людини походить від Бога, на відміну від душі тварини, яка походить із насіння; «Деякі філософи говорили, що душа з вогню, другі – з води, треті – з повітря, інші – з крові, ще інші – з п'ятої субстанції, деякі (з атомів) із пилинок, які показуються в проміннях сонця»⁵³. Касіян Сакович стверджує про помилковість подібних тверджень: «Хоч названі речі певною мірою і належать до тих, що зберігають людське життя, бо без них людина не може жити, проте всі ці речі є матеріальними, підлягають змінам і поєднані з іншими речами. Тому вони й не можуть бути формою чи душею

⁵² Войтов Б. Ренесансне розуміння проблеми природи душі у творі Касіяна Саковича “Трактат про душу”, написаний велебним отцем Касіяном Саковичем, ченцем грецької релігії. – Цит. вид. – С. 236.

⁵³ Сакович К. Трактат про душу / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 456.

людського тіла, бо людська душа не зіпсована і жодним змінам за своєю природою не підлягає.”⁵⁴ Душа створюється Богом і надається людині на відповідному етапі розвитку. Тіло людині дають батьки і воно є душевним.⁵⁵ Ми маємо однакове тіло, як і перша людина на землі, якій надав його Творець. Таким тілом завжди володіли люди і воно буде незмінним аж до страшного суду. Потім душевне тіло перетвориться в духовне.

У філософії Касіяна Саковича також розглядається питання про безсмертя душі. Мислитель висвітлює це питання, спираючись на християнське вчення і доводить безсмертність душі. Як показує К. Сакович, людина не може досягнути власне безсмертя, тому що природний розум перешкоджає цьому. Душа є вічною, є самосущим духовним буттям. Вона ні з чого не виникає та нічим не може бути знищена. Погляди К. Саковича на питання місцезнаходження душі після смерті тіла також опираються на християнські світоглядні засади. Водночас при висвітленні цього питання К. Сакович намагається поєднати християнське вчення із власними думками про життя людини. На думку Саковича, все залежить від вчинків людини. За гарні вчинки людина має вічне блаженство, за погані – вічні муки. Душа після смерті тіла потрапляє або на небо, або в пекло. Але перед цим, душа перебуває в митарстві. Він пише: «Мусить бути третє місце, в якому душі затримуються тимчасово, і після наших молитв і пожертвувань, тут на землі з нього виходять»⁵⁶ Тому людям потрібно робити більше добрих справ, допомагати іншим та очищатися від гріхів за допомогою молитв. Тобто, Сакович наголошує на тому, що потрібно піклуватися про душу протягом всього життя, від цього залежить де вона буде перебувати після смерті тіла.⁵⁷

⁵⁴ Сакович К. Трактат про душу / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 457.

⁵⁵ Див.: Войтов Б. Ренесансне розуміння проблеми природи душі у творі Касіяна Саковича “Трактат про душу”, написаний велебним отцем Касіяном Саковичем, ченцем грецької релігії / Б. Войтов. – Цит. вид. - С. 236.

⁵⁶ Сакович К. Трактат про душу / К. Сакович. – Цит. вид. – С. 501.

⁵⁷ Див. : Пуминова Н.В. «Трактат о душе» Кассиана Саковича: на пересечении философских традиций / Н. Пуминова. – Цит. вид. - С. 141.

Отже, філософсько-антропологічні погляди К. Саковича виходять з філософсько-світоглядних настанов Ренесансу. З точки зору тілесності людина у філософії К. Саковича постає як мікрокосм, що є зменшеним відтворенням макрокосму і у своєму функціонуванні як природної істоти повністю відтворює закономірності природного світу. Водночас людина є носієм Божественної природи. К. Сакович підносить людський розум та пізнання людиною зовнішнього світу. Сакович приділяє увагу вдосконаленню внутрішнього розуму людини. Але він також усвідомлює значення тілесного, дискурсивного розуму, значення світської науки, необхідної для людини в земному житті. Сакович вважає, що завдяки вихованню, освіті та набутим знанням, людина стає людиною і лише вони дають кожній особистості свободу волі, розумне ставлення до потреб свого тіла, можливість бути господарем свого тіла. На основі самопізнання розумна людина може навчитись керувати не тільки своїм тілом, а й визначати свою долю та місце в світі. Він вважає, що людина здатна творити не тільки себе, а й своє буття, подібно Богу, оскільки вона, знову ж таки, має свободу волі. Різниця в тому, що Бог творить світ в абсолютний спосіб, з нічого, а людина – у відносний. Людина і постає творцем через свою причетність до божества, через дух і розум, вияв у собі образу і подоби Божої.

Отже, К. Сакович у своїй філософській праці висвітлює проблеми, які були в центрі тогочасного філософського розшуку, а саме: природа людської тілесності, пізнавальні властивості людини, сутність душі та її характеристики, свобода волі, локалізація душі тощо. При висвітленні цих питань в основному К. Сакович спирається на Арістотелівське вчення та тогочасні природознавчі уявлення, водночас переосмислюючи їх крізь призму християнського віровчення та основних філософсько-світоглядних ідей Ренесансу. Можна стверджувати про те, що філософські погляди К. Саковича варто розглядати як пограничне явище переходу від ідей доби Ренесансу до настанов періоду другої схоластики.

ВИСНОВКИ

Здійснений у дипломній роботі аналіз засад творчості українського філософа-гуманіста Касіяна Саковича, уповноважує автора до таких висновків:

Касіяну Саковичу належить видатна роль у філософському, релігійному та освітянському житті України XVI-XVII століття. Життєвий шлях К. Саковича відображає культурно-освітянські та релігійні пошуки тодішньої української еліти у складі Речі Посполитої. Доводячи у роботі нерозривну єдність різноманітних сфер творчої діяльності В. Саковича, можна стверджувати про те, що відтворення віх духовної біографії видатного діяча сприяє цілісному аналізу творчості мислителя.

Виокремлено три основних напрями творчості К. Саковича: богословські студії, філософські праці та поетичні твори. У поезії К. Саковича, з одного боку, проявляються характерна особливість поетики Ренесансу – возвеличення людської особистості, наділеної ідеальними рисами. З іншого боку, у його поетичній творчості присутні елементи барокового стилю – драматизм, динамізм, відчуття минушості земного життя. Полемічні твори К. Саковича, написані в контексті міжконфесійного протистояння між православними, греко-католиками та католиками у XVI-XVII ст., відображають актуальні для тогочасності питання розбудови церковного життя на українських теренах.

У своїх філософській творчості К. Сакович розвиває та переосмислює засадничі ідеї європейського Відродження. Проблема людського буття постає центральною для філософської творчості К. Саковича. Філософський запит мислителя щодо важливості пізнання природи людського буття обумовлюється головними філософсько-світоглядними настановами європейського Ренесансу.

Касіян Сакович досліджує людину крізь призму її природи, функціонування людського тіла, розуму та сутності душі. Таким чином, утворює систематизований опис образу людини.

Проблема людини розглядається українським філософом у двох вимірах – її матеріальної та духовної природи. Розкриваючи фізичний вимір людського буття, мислитель намагається пояснити сутність людини через висвітлення її

тілесної природи, шляхом опису її фізичної будови, віднайдення закономірностей функціонування органів і явищ її природи. З точки зору духовності людське буття описується як багатоманіття проявів душевного життя людини. Характерною рисою філософсько-антропологічних поглядів К. Саковича є розгляд необхідного співвідношення між тілесним та душевним виявами єдиної людської особистості.

К. Сакович у своїх філософських працях висвітлює проблеми, які були в центрі тогочасного філософського розшуку, а саме: природа людської тілесності, пізнавальні властивості людини, сутність душі та її характеристики, свобода волі, локалізація душі тощо. При осмисленні цих питань К. Сакович спирається на аристотелівське вчення та тогочасні природознавчі уявлення, водночас переосмислюючи їх крізь призму християнського віровчення та основних філософсько-світоглядних ідей Ренесансу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко А. Світлотінь Касіяна (Калліста) Саковича / А. Бичко, І. Бичко. – К.: Український центр духовної культури, 2005. – 168 с.
2. Бондаревська І. А. Парадоксальність естетичного в українській культурі XVII-XVIII століть / І. А. Бондаревська. – К.: Парапан, 2005. – 308 с.
3. Возняк М. Історія української літератури / М. Возняк . – Львів.: Світ. 1992. – 540 с.
4. Войтов Б. І. Ідея громадянського служіння та проблеми смерті й безсмертя у творі Касіяна Саковича «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного» / Б. І. Войтов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : «Філософія». – 2015. – Вип. 18. – С. 124-127.
5. Войтов Б. І. Твір «Перспектива ...» Касіяна Саковича та відновлення полеміки між православними, уніатами та католиками першої половини XVII ст. / Б. Войтов // Гілея: науковий вісник. 2019. – Вип. 141 (2). – С. 23–27.
6. Войтов Б. Ренесансне розуміння проблеми природи душі у творі Касіяна Саковича «Трактат про душу, написаний велебним отцем Касіяном Саковичем, ченцем грецької релігії»/ Б. Войтов // Гілея: науковий вісник. 2019. –
7. Войтов Б. Ренесансне розуміння проблеми природи людини та душі у творах Касіяна Саковича «Aristoteles problemata, albo Pytania o przyrodzeniu czlowieczym» («Арістотелеві проблеми, або питання про природу людини») та «Traktat o duszy» («Трактат про душу») / Б. Войтов // Гілея: науковий вісник. 2019. – Вип. 145 (2). – С. 25.
8. Голубев С. «Лифос» - полемическое сочинение, вышедшее в типографии Киево-Печерской лавры в 1644 г. С возражениями и замечаниями Кассиана Саковича / С. Голубев // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. IX. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, – 1893. – 147, 446 с.
9. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования / С. Голубев : в 2 тт. – Т. 1. – К. :

Тип. Г. Т. Горчак-Новицького, 1883. – 559, 576 с. – Т. 2. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1898. – 524, 498 с.

10. Горський В. С. Історія української філософії: Підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.

11. Дзюба О. М. Касіян Сакович / О. М. Дзюба // Енциклопедія історії України. – Київ : Наукова думка, 2012. - Т. 9. – С. 424.

12. Довга Л. Система цінностей в українській культурі XVII століття. К.: Свічадо, 2012. – 342 с.

13. Ісіченко Д. Війна барокових метафор. Камінь Петра Могили проти «підзорної труби» Касіяна Саковича. Харків.: Акта. 2017. – 348 с.

14. Йосипенко С. Л. До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті: монографія / С. Л. Йосипенко. – К.: Український Центр духовної культури. 2008. – 329 с.

15. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Д. Литвинов. – К.: Основи, 2000. – 472 с.

16. Нічик В. Від ренесансної Італії до реформаційної Німеччини / В. Нічик // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст. – К. : видавничий дім «КМ Академія», 2002. – С. 77-98.

17. Могила П. Крест Христа Спасителя // Архив Юго-Западной России. – Киев., 1914. – Ч. I. – Т. VIII. – С. 386-421.

18. Нічик В. Сакович Калліст / В. Нічик // Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник. – К., 2002. – С.172.

19. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні: Курс лекцій; Навч. посібн. / І. Огородник, В. Огородник. – К.: Знання. 1999. – 543 с.

20. Огородник І. В. Українська філософія в іменах / І. Огородник, М. Русин; за ред. М.Ф.Тарасенка. - К.: Либідь, 1997. – 328 с.

21. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу / С. Оріховський. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm>

22. Пуминова Н. В. «Трактат о душе» Кассиана Саковича: на пересеченні

философских традиций / Н. В. Пуминова // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». 2018. – С. 135–145.

23. Сакович Касіян Каліст // Енциклопедія українознавства: словникова частина. – К.: Глобус, 2003. – С. 269.

24. Сакович Касіян // Українська мала енциклопедія: у 8 т. - Буенос-Айрес, 1964. — Т. 7, кн. XIII. - С. 1661-1662.

25. Сакович К. Арістотелівські проблеми або питання про природу людини з додатком передмов весільних і похоронних обрядів / К. Сакович // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII століття) : тексти і дослідження / АР УРСР. Ін-т філософії. Ін-т сусп. наук, редкол. В. І. Шинкарук та ін. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 338–442.

26. Сакович К. Вірші на жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного, 1622 р. / К. Сакович // Українська суспільно-політична думка XVI—XVII ст. Переклади текстів XVI—XVII ст. / Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. — К.: Дніпро, 2001. Т. 2. Кн. 1. — XVI ст. / Упор., передм., приміт. В. Шевчука. – С. 456-460.

27. Сакович К. Трактат про душу / К. Сакович // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XI – початок XIII століття) : тексти і дослідження / АР УРСР. Ін-т філософії. Ін-т сусп. наук, редкол. В. І. Шинкарук та ін. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 443–512.

28. Семенюк Л. «Вірші на жалісний погреб ...Петра Конашевича Сагайдачного» Касіана Саковича крізь призму «козацького бароко» / Л. Семенюк // Українське літературознавство. – 2016. – Вип. 81. – С. 179–187.

29. Ткачук М. Києво-Могилянська академія і становлення філософської освіти в Україні / М. Ткачук // Філософська освіта в Україні: історія і сучасність : Колективна монографія / за ред. М. Л. Ткачук. – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – С. 8 – 28.

30. Ушкалов Л. В. Література і філософія: доба українського бароко. / Л. В. Ушкалов. – Харків: Майдан, 2014. – 416 с.

31. Федів Ю.О. Історія української філософії / Ю. Федів, О, Н. Мозгова. – К.: Україна, 2001. – 512 с.
32. Шинкарук В. Касіян Сакович / В. Шинкарук // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис. 2002. – С. 742.
33. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVII- початку XVIII століття / Н. Яковенко. – К.: Laurus. 2012. – 472 с.
34. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К.: Критика. 2009. – 582 с.
35. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст./ Н. Яковенко. – К.: Критика, 2002. – 416 с.